
CRIMINOLOGIE EN STRAFRECHTSTHEORIE

ZYGMUNT BAUMAN EN DE CRIMINOLOGISCHE VERBEELDING

INLEIDING

Van 12 tot 14 juli 2005 vond de jaarlijkse *British Society of Criminology* conferentie plaats aan de Universiteit van Leeds. Het thema van de drie-daagse was 'Re-Awakening the Criminological Imagination'. Waarschijnlijk zullen lezers die af en toe een uit de kluiten gewassen bijeenkomst van dit kaliber bijwonen, lichtjes grinniken bij het horen van zo een ronkende titel. En terecht: het is algemeen geweten dat achter dergelijke affiches meestal weinig gemeenschappelijks schuilgaat. Dat kan ook moeilijk anders: programma's worden doorgaans volgestouwd met honderden presentaties over de meest uiteenlopende thema's, rondetafelgesprekken, plenaire sessies, recepties van uitgevers en diverse lanceeringen van boeken en vaktijdschriften. Kortom, de eenheid is tijdens zulke evenementen vaak ver te zoeken.

Er was echter één punt in het programma dat de organisatie te Leeds het voordeel van de twijfel gaf: een workshop met de befaamde socioloog Zygmunt Bauman. Sinds 1972 is de Universiteit van Leeds ook de academische thuisbasis van Bauman. Ondertussen is hij reeds geruime tijd op emeritaat (sinds 1990), maar dat weerhoudt de kranige tachtiger er niet van om nog steeds vlijmscherp uit de hoek te komen. De afgelopen jaren besteedt hij daarbij steeds nadrukkelijker aandacht aan thema's die criminologen direct aanbelangen. Het organisatiecomité te Leeds maakte van de gelegenheid dankbaar gebruik om een sessie te organiseren rond de criminologische relevantie van het werk van Bauman. Naast Bauman zelf werden Jock Young, Barbara Hudson, Hans Boutellier en Richard Sparks opgetrommeld. De Bauman-sessie van de Britse collega's vormt een mooie gelegenheid om Bauman kort onder de aandacht te brengen van criminologen in het Nederlandse taalgebied.

WAAROM BAUMAN LEZEN?

Er zijn minstens vier redenen waarom het werk van Zygmunt Bauman interessant is voor criminologen. Ten eerste, Bauman heeft heel wat te vertellen over thema's die de criminologie rechtstreeks aanbelangen. Het was geen toeval dat Bauman op 12 mei 1995 de zesde Bonger-lezing uitsprak aan de Universiteit van Amsterdam. In zijn lezing, die later gepubliceerd werd in *Tijdschrift voor Criminologie* (Bauman 1995), besteedde hij uitgebreid aandacht aan de groeiende omvang van strafapparaten in Westerse samenlevingen en kaderde hij dit binnen ruimere veranderingsprocessen: de ontwikkeling naar een consumptiemaatschappij en de neergang van de verzorgingsstaat. In latere publicaties zou Bauman die thematiek verder uitwerken en zijn blik verruimen naar andere onderwerpen. Gevangeniswezen en bestraffing, privatisering van veiligheidszorg, criminaliteit en geweld, onveiligheidsgevoelens, enzovoort: het zijn thema's die geregeld terugkeren in afzonderlijke teksten (bv. Bauman 2000b, 2002) of die behandeld worden in boeken (bv. Bauman 1998, 2001, 2004a, 2004b, 2005). Bauman citeert daarbij geregeld het werk van criminologen zoals Nils Christie, David Garland, Thomas Mathiesen, Richard Sparks, Loïc Wacquant en Jock Young en mobiliseert hun inzichten om zijn eigen analyse van de hedendaagse samenleving scherp te stellen.

Op de workshop in Leeds gaf Bauman openlijk toe dat hij veel opstak van het werk van criminologen. De criminologie brengt cruciale aspecten van het sociale leven onder de aandacht die anders grotendeels onbelicht blijven. Vaak krijg je ook een beter zicht op hoe iets werkt ...als er wat fout loopt. Durkheim was die mening al toegedaan toen hij stelde dat de studie van een 'abnormaal' verschijnsel als zelfmoord ons inzicht kan verschaffen in het 'normale' functioneren van de samenleving. Bauman onderschrijft dit. Zijn erkentelijkheid naar de sociologische criminologie toe staat in schril contrast met de onverschilligheid van mainstream sociologen die Stan Cohen eind jaren zestig - begin jaren zeventig optekende: de studie van deviantie, criminaliteit en sociale problemen kon de

socioloog toen niet boeien en hij keek er zelfs op neer (Cohen 1971, 1974). Bauman houdt er duidelijk een andere mening op na.

Ten tweede, Bauman is een socioloog *pur sang*: het sociale orde-vraagstuk staat centraal in zijn oeuvre. Hij gaat daarbij uitgebreid in op het moderne ordeningsproject en belicht uitvoerig de donkere kanten en ambivalenties van de moderen obsessie met orde, regelmaat en properheid. De Holocaust is volgens Bauman op en top een modern fenomeen: een genocide die zonder rationele bureaucratie en wetenschappelijke planning onmogelijk plaats kon vinden (Bauman 1989). In recente boeken stelt hij dat ordebouwen onvermijdelijk gepaard gaat met de productie van afval: brokstukken die buiten het vooropgestelde ontwerp vallen (Bauman 2004a, 2005).

In *Wasted Lives* laat hij bijvoorbeeld Michelangelo aan het woord. Toen de kunstenaar gevraagd werd hoe hij er steeds weer in slaagde om zijn beeldhouwwerken die schitterende harmonie te geven, antwoordde hij: "Heel eenvoudig. Je neemt een stuk marmer en je kapt alle overbodige stukjes weg". In dit antwoord ligt volgens Bauman de sleutel tot het begrijpen van de moderniteit: verwijdering en afbraak zijn onlosmakelijk verbonden met moderne creatie. De perfecte vorm zit als het ware verborgen in de vormeloze blok ruwe steen. Hak het overtollige marmer weg, verwijder het gruis en het beeld verrijst - als vanzelf. Zo bekeken is beeldhouwen inderdaad kinderspel. De kunstenaar blijft nog met één probleem zitten: wat doet hij met het afval? Die vraag duikt vroeg of laat onvermijdelijk op. Creatieve productie is nu eenmaal onmogelijk zonder de aanmaak van afval (Bauman 2004a). In zijn werk richt Bauman zijn blik op de wijze waarop de moderne samenleving dit (menselijk) afval produceert, benoemt, verwerkt en er zich van ontdoet. Daardoor komt hij automatisch terecht bij thema's als werkeloosheid, armoede, migratie, asiel ...en criminaliteit. Met andere woorden: ook via Baumans theorie van de moderniteit kunnen criminologen op indirecte wijze kennis maken met een originele analyse van onderwerpen die hen nauw aan het hart liggen.

Ten derde, Baumans geschriften worden reeds geruime tijd gemobiliseerd door criminologen. Ik geef hier drie illustraties. Eén van de eerste (en mooiste) voorbeelden is ongetwijfeld *Crime Control as Industry* van Nils Christie (1993). In dit boek legt Christie een band met *Modernity and the Holocaust*. Net zoals de Holocaust een kind van de moderniteit was, een natuurlijk product van de moderne industriële samenleving (met de haar typerende arbeidsverdeling, moderne bureaucratie, rationele geest, efficiëntiestreven, wetenschappelijke mentaliteit en verbanning van waarden uit belangrijke sectoren van de samenleving), zo wordt de moderne gevangenis-industrie mogelijk gemaakt door gelijkaardige moderne processen: Christie stelt dat bestraffing de vorm aanneemt van geroutiniseerd bandwerk dat zonder publieke betrokkenheid achter schermen plaatsgrijpt.

Een meer recent voorbeeld is de studie *Punishment and Civilization* van John Pratt (2002). In zijn geschiedschrijving van de moderne gevangenis zal Pratt de civilisatietheorie van Norbert Elias verbinden met Baumans inzichten rond de sociale productie van morele onverschilligheid. Het civilisatieproces zoals beschreven door Elias had twee belangrijke gevolgen. Ten eerste, de opmars van de centrale staat: de staat zou geleidelijkaan meer controle gaan uitoefenen over het leven van haar burgers en een monopolie verwerven over diverse aangelegenheden zoals het heffen van belastingen, het gebruik van geweld en de beslechting van conflicten. Ten tweede, mensen zouden geleidelijkaan meer zelf-controle aan de dag leggen. 'Storende' gebeurtenissen werden geprivatiseerd: de slaapkamer werd bijvoorbeeld een private ruimte waar het liefdesspel onttrokken werd aan de blik van anderen en ook de uitoefening van geweld zou meer en meer achter de schermen verdwijnen. In zijn boek onderbouwt Pratt de stelling dat gedurende de negentiende en het grootste deel van de twintigste eeuw (tot begin jaren zeventig) een strafstelsel op poten gezet werd dat in de lijn lag van deze ontwikkelingen: een bureaucratisch strafapparaat kwam tot stand dat het 'vuile werk' van de strafuitvoering als het ware 'achter de schermen' op zich zou nemen en op die manier het strafgebeuren aan

het oog van het publiek onttrok. Maar dit proces kan zelf onbeschaafde resultaten voortbrengen (en hier klopt Pratt aan bij Bauman): door de uitvoering van de straf te bureaucratiseren en haar als het ware weg te knippen uit de beschaafde samenleving ontstaat er ook een zekere onverschilligheid ten aanzien van wat er zich precies achter de schermen afspeelt.

Hans Boutellier maakt op een gans andere manier gebruik van Bauman. Aan de ene kant gaat Boutellier (2002) bij Bauman ten rade om zijn diagnose van de hedendaagse postmoderne moraliteit scherp te stellen. Hij spreekt daarbij van een 'moraliteit zonder illusies': een moraliteit die haar vertrouwen verloren heeft in een rede die universele ethische principes voorschrijft. Dit vormt voor Boutellier het vertrekpunt van een speurtocht naar het hart van de hedendaagse (grotendeels) geprivatiseerde moraal. Dit leidt hem uiteindelijk tot de formulering van een negatieve moraal gecentreerd rond de afwijzing van lijden, slachtofferschap en vernedering. Aan de andere kant wendt Boutellier (2005) Baumanns beschouwingen over de 'vloeibare moderniteit' (Bauman 2000a) aan om de hedendaagse hyperspanning tussen vitaliteit en veiligheid in te kleuren. De vloeibare samenleving vormt voor Boutellier de 'objectieve achtergrond' waartegen de hedendaagse veiligheidsproblematiek moet gesitueerd worden: "Het beschrijft een tijdperk waarin de moderniteit is geradicaliseerd en een onbekende vlucht heeft genomen. Het levert een toestand op die contexten zachter maakt, normen onduidelijker en identiteiten flexibeler. Deze toestand roept het verlangen op naar bescherming en naar de gestolde moraliteit van het (straf)recht" (Boutellier 2005: 14).

Ten vierde, Bauman heeft stijl en hij weet als geen ander de sociologische verbeelding vorm te geven. Aan de ene kant geeft hij onafgebroken gehoor aan de oproep van C. Wright Mills (2000) om de inéenvlechting van biografie en geschiedenis, van *private troubles* en *public issues*, tot het centrale thema van de sociologie te maken. Aan de andere kant geeft hij die verbeelding op een unieke manier gestalte. Bauman zwermt uit: hij voelt zich thuis in een ruime waaier van the-

ma's, hij gaat ten rade bij de meest uiteenlopende auteurs en hij doorspekt zijn teksten met allerhande verfraaiingen - van verwijzingen naar de wereldliteratuur tot zelfuitgevoerde *searches* op Google. Hij hanteert daarbij een uiterst betrokken en gepassioneerde schrijfstijl. Ook op dat vlak doet hij aan C. Wright Mills denken. In het nawoord bij de heruitgave van *The Power Elite* schrijft Alan Wolfe (2000) dat de gepassioneerde overtuigingen van Mills hem een betere wetenschappelijke greep gaven op de Amerikaanse samenleving dan vele van zijn tijdsgenoten. Bauman heeft daarbij (in tegenstelling tot Mills die vroegtijdig overleed) het voordeel dat hij zestig jaar doorleefde sociologie in zijn knoken meedraagt. En dat voel je als je Bauman leest. Los van mogelijke inhoudelijke aanknopingspunten voor criminologen stimuleert hij de criminologische verbeelding. Het was ook om die reden dat de organisatie in Leeds hem vorige zomer in de kijker zette: Bauman daagt uit.

Tot slot: een kleine waarschuwing. Twee sprekers tijdens de Baumannsessie in Leeds wezen op een aantal problemen die kunnen opduiken bij het gebruik van Bauman in de criminologie. Barbara Hudson waarschuwde voor het gevaar dat allerhande citaten uit hun context worden gerukt en in teksten en boeken worden ingevoegd om die op te fleuren. Richard Sparks deed een oproep om het werk van Bauman vooral als een 'open uitnodiging' voor verdere criminologische theorievorming en onderzoek te benaderen. Bauman levert geen fijn afgewerkte, direct consumeerbare producten voor criminologen af. Daarenboven zijn zijn beschouwingen over criminologische thema's steeds ingebed in een ruimere verhaal over de moderniteit - en dat grote verhaal domineert ten aanzien van het kleine verhaal over criminaliteit. Maar anderzijds leidt dit soms ook tot heel aparte en vernieuwende inzichten. Ik geef een voorbeeld. In het werk van Bauman zijn her en der uitspraken over criminaliteit terug te vinden die wonderwel passen binnen het kader van de relatieve deprivatietheorie. Toen Luc Robert en ikzelf hem de vraag voorlegden waar hij de mosterd haalt voor zijn etiologische uitspraken over criminaliteit kregen we niet Robert Merton of Jock

Young te horen, maar wel: Georg Simmel.¹ Bauman verrast.

BIBLIOGRAFIE

- BAUMAN, Z. (1989), *Modernity and the Holocaust*, Cambridge, Polity Press.
- BAUMAN, Z. (1995), "The strangers of consumer era", *Tijdschrift voor Criminologie*, 210-218.
- BAUMAN, Z. (1998), *Globalization. The Human Consequences*, Cambridge, Polity Press.
- BAUMAN, Z. (2000a), *Liquid Modernity*, Cambridge, Polity Press.
- BAUMAN, Z. (2000b), "Social issues of law and order", *British Journal of Criminology*, 205-221.
- BAUMAN, Z. (2001), *Community. Seeking Safety in an Insecure World*, Cambridge, Polity Press.
- BAUMAN, Z. (2002), "Violence in the age of uncertainty", in CRAWFORD, A. (ed.), *Crime and Insecurity. The Governance of Safety in Europe*, Cullompton, Willan, 52-73.
- BAUMAN, Z. (2004a), *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*, Cambridge, Polity Press.
- BAUMAN, Z. (2004b), *Europe. An Unfinished Adventure*, Cambridge, Polity Press.
- BAUMAN, Z. (2005), *Work, Consumerism and the New Poor. Second Edition*, Maidenhead, Open University Press.
- BOUTELLIER, H. (2002), *De veiligheidsutopie*, Den Haag, Boom Juridische Uitgevers.
- BOUTELLIER, H. (2005), *Meer dan veilig*, Den Haag, Boom Juridische Uitgevers.
- CHRISTIE, N. (1993), *Crime Control as Industry. Towards Gulags, Western Style?*, Londen, Routledge.
- COHEN, S. (1971), "Introduction", in COHEN, S. (ed.), *Images of Deviance*, Londen, Penguin, 9-25.
- COHEN, S. (1974), "Criminology and the sociology of deviance in Britain. A recent history and a current report", in ROCK, P. en MCINTOSH, M. (eds.),

¹ Het interview zal samen met een aantal andere teksten van Bauman bij Boom Juridische Uitgevers gepubliceerd worden. Voor dit boek werken we samen met een reeks auteurs uit Vlaanderen, Nederland en Engeland: Zygmunt Bauman, Hans Boutellier, Erik Claes, Keith Hayward, Ronnie Lippens, Elisabeth Lissenberg, Koen Raes, Willem Schinkel, Walter Weyns en Jock Young.

Deviance and Social Control, Londen, Tavistock Publications, 1-40.

MILLS, C.W. (2000), *The Sociological Imagination. Fortieth Anniversary Edition*, Oxford, Oxford University Press.

PRATT, J. (2002), *Punishment and Civilization. Penal Tolerance and Intolerance in Modern Society*, Londen, Sage.

WOLFE, A. (2000), "Afterword", in MILLS, C.W., *The Power Elite. New Edition*, Oxford, Oxford University Press, 363-381.

TOM DAEMS*

RECHTSHULP EN ADVOCATUUR

DE VERHAALBAARHEID VAN DE KOSTEN EN DE TOEGANG TOT HET (GE)RECHT¹: ONAFSCHEIDELIJK MET ELKAAR VERBONDEN

Inleiding

Het cassatie-arrest van 2 september 2004² leek als een donderslag bij heldere hemel alhoewel de regeringsverklaring van 14 juli 2003 reeds het onderwerp van de advocatenerelonen en de verhaalbaarheid ervan had aangesneden³. Cassatie oordeelde dat de kosten en het ereloon van de advocaten deel konden uitmaken van de schadevergoeding bij contractbreuk. Het arrest zelf blonk niet uit in helderheid en gaf dus aanleiding tot tal van commentaren⁴. Te vermelden zijn de studiedagen die georganiseerd werden door Magistratuur en Maatschappij omdat zij een duidelijk verband legden tussen enerzijds de

* Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek - Vlaanderen, Instituut voor strafrecht, K.U.Leuven.

¹ Verwerking van gegevens tot 31 augustus 2006

² Cass., 2 september 2004 *R.W.* 2004-05, 535, concl. Advocaat-generaal A. HENKES

³ <http://www.dekamer.be/51-0020>, 52.

⁴ Zie o.a. B. DE TEMMERMAN, "De verhaalbaarheid van kosten van juridische bijstand op het knooppunt van het aansprakelijkheidsrecht en procesrecht", *R.W.* 2004-05, K. VAN KILDONCK, "Verhaalbaarheid advocatenhonorarium", *NJW* 2005, 182-197; P. LEFRANC, "Verhalen van kosten", *T.B.B.R.*, 2005, 179-197.